

Ғайрат Сапарғалиев

**Армян заңдар жинағының
қыпшақи версиясында
қолданылған сөздер**

А

- абра-** қорғау; ұлұстарын абрагайлар да сақтагайлар елдерін қорғасын және сақтасын
ағач ағаш, омарта
ағыр аяхлы хатүн екі қабат, жүкті, аяғы ауыр әйел
ағыр болған қысымшылық көрген, соттың шешімін ауыр деп түсінуші
ағырлых ауыртпалық, қысымшылық
адам адам; **адам өлдүрмәх** (өлдүрмәклик) адам өлтіру; **адам тарбийаты** адамның жаратылысы, мінезі; **адамны өлдүргән** адамды өлтірген; **адамның ханы** адамның қаны; өлтіргені үшін ақы; **адамның ханы баһасы 365 алтын болғай** адам қанының бағасы (құны) 365 алтын болсын
адәми адам; **адәминиң 365 боғомұдур** адамда 365 мүше бар; **адәмилар таныхлыхы** кісілердің кәуәлігі
адәмилик 1. адам болмысының ерекшелігі; **адәмилик тарбийаты** адамның мәні, сипаты; **адәмилик тарбийатындан** адамның табиғи құқығы бойынша;
2. ерлік; еркектілік; **14 яшына** адәмилики теpräнир 14 жаста еркек жыныстығы байқалады
азат бол- азат болу
айб масқара, ұят, айыптау, кінә;
айб бер- айыптау, айып төлеу;
айб йеткир- кінәсін дәлелдеу
айбла- айыптау, жазалау
азиз бағалы, әзиз, қымбатты
айовлұ дүгүл аяуға болмайды
айтылған вахт айтылған мерзім;
айтылған кишиләр айтылған кісілер
айырылмас тарбийат бөлінбейтін, ажыратылмайтын қасиет
акта акт кітабы
алғышла- бата беру, поп дәрежесіне (поптыққа) көтеру
алғышлы бсағ баталы неке
алани языхлы сөзсіз күнәхар, кінәлі
алани яхшы киши өте жақсы, қайырымды кісі
алдамасыз ярғұ алдауға көнбейтін, қателеспейтін сот
алдовүчү өтірікші
алповүд, алповүт төрәси земский сот
алтын алтын
алычы, алүчы сатып алушы
ана ана; **ана үлүшү** ананың үлесі
ант ант, серт, уәде; **анттан башха** үч ет- ант тағайындамай сот

- шешімін шығарғызу; **ант бер**- ант тағайындау; **ант билә хұтұл**- ант беріп ақталу, құтылу; **ант бүйүр**- ант тағайындау, ант етуге бүйыру; **ант ич**- ант іш; **ант ичмәк кенди бойларындан** өзімен ант ішу; **ант ичтир**- ант ішкізу; **антқа сал**- ант ішкізу, ант ішуге рұқсат ету; **ант тен сартын** дене анты; **ант түгәллә**- ант беру; **антқа түш**- антқа түсу; **ант йүрүт**- ант жүргізу
- антсыз йарғуға үч ет**- ант тағайындамай сот шешімін шығарғызуға жеткізу
- аңлы зерек, тапқыр, зейінді**
- апелляция** апелляция
- арест** арест
- ари** әулие, қасиетті; **ари ата** әулие ата; **Ари Битик Қасиетті Жазба** (жинақ), Библия; **Ари Джан Қасиетті**; (Әулие) Жан; **ари киши** әулие кісі, әділ кісі; **ари көнүлүк** қасиетті ақиқат; **ари хан** әулие, әділ, тауықты (дін рәсімдерін ұстаушы) хан; **ари хатынлар (хатүнлар)** әулие әйелдер; **ари тағ** қасиетті тау (Синай)
- артых** артық; **артых иш** ауыр жұмыс
- артыхсылых** қылмыс, артықшылық
- арувлук, арувлук** тазалық
- аслам** кіріс, пайда; **аслам ал**- пайда табу; **аслам бер**- пайда беру; **аслам ет**- пайда табу; **аслам үчүн** пайда үшін
- асламлы** пайдалы
- асламсыз** пайдасыз
- асых, азых** азық-түлік
- ат** ат, есім
- ата** әке, ата; **ата үлүшү** әкенің, атаның үлесі; **Ата Теңри Құдай** ата
- атлаган терәк** ұластырылған ағаш
- аты билә** атымен
- ах чекмәнләр** ақ, таңдаулы шұға
- ахпаш** епископ
- ахпашлых** епископ дәрежесі
- ахсах хал**- мертігу
- ахсахлых** мертіккендік, ақсақтық
- ахча** ақша, тиын; **ахча джүрүмү** ақшалай айып; **ахча билә үгүтлә**- ақшамен жазала; **ахча хахмах** ақша соғу; **ахчасын кечиктир** еңбек ақысын кешіктір
- ахыллы** ақылды
- аһа ру** басы
- ачыхч** кілт; бастау
- ачых йүзлү** ашық жүзді
- ашхараған төрә** зайырлы заң
- ашхараған төрәси** зайырлы сот
- Б**
- бабас** поп
- бабаслыхка алын**- поп қатарына алыну; **бабаслыхына немә зийан етмәстир** бұл поптық дәрежеге ешқандай зиян келтірмейді
- бағ хой**- кісен, бұғау салу, ауыртпалық, жазалау
- бағын**- қаралу, тергелу
- бағыр** бақыр
- бадийәт** құбылыс
- базар** сауда келісімі, мәмлесі; сатып алу-сату; **базарның билинмәхлихи** сауда келісімінің дұрыстығын мойындау (тану); **базар сындар** келісімді бұзу; **базар тұтұлмас** келісім күшін жояды; **базар тұтұлмах керәк** келісімді ұстану керек; **базарны ұзахла** сауда келісімін жасау, ұзарту, жалғастыру
- байламах, байламак** кісен, бұғау салу
- барча** барлығы; **барча түрлү битиш** әртүрлі өсімдіктер; **барча йарғұчының күчиниң күчи** барлық судьялардың шешімінің жоғары күші; **барчасы** да

- башха парчасына** барлығы жә-
не әрбіреуі бөлек
барыш- татуласу
барыштыр- татуластыру, мәмлеге
келтіру
барыштыручы татуластырушы
бах бап, қара
бахмасызлыҡ бағудың, (қараудың)
жеткіліксіздігі
бахча бақша
бахычы, бахучы қараушы, бақы-
лаушы
баһа баға, құн; **баһасын охпатып**
тап- бағасын анықтау, бағалау
баһалы қымбатты; **баһалы чек-**
мәнләр қымбатты шұғалар; **ба-**
һалы тонлар қымбатты киімдер
баш 1. бас, басты; **баш кишиләр**
басты адамдар, кісілер; **баш су-**
ма негізгі сома; 2. бас төлемі,
өлтірген үшін төлем, құн; **баш**
бергән ахча өлтірген үшін бер-
ген ақша; **баш орнуна баш**
бермәх керәк басқа бас беру ке-
рек; **башы үчүн төлә-** (**башын**
төлә-) бас үшін төлеу, құнын
төлеу; **башының йарымы** бас-
тың жарты төлемі, жарты құн
баш йевүчү (йеүүчи) жаналғыш,
жендет, қанішер
башланмах басы, басталуы, басқа
себебі
башлыҡ көсем
башхыш сый
беғәм арсыз, ұятсыз
беклик өкілдік; **бекликтә тохта**
күшінде қалу
белгили белгілі, айқын, анықтал-
ған; **белгили бил**- анық білу, ай-
қын түсіну; **белгили ет**- белгілі
ет, хабарла, анықтау, белгілеу;
белгили еткән күн белгіленген,
анықталған күн; **белгили иш**
билә көрінеу жасау; **белгили**
өлчөв анық мөлшер, көлем; **бел-**
гили таныхлыҡ билә айқын
күәландырудың көмегімен
белгисиз белгісіз; **белгисиз** білгір
емес; **белгисиз да кечикилмәгән**
сабап болмады бұл туралы еш-
нәрсе білмейді және кешіріл-
мейтін себебі (кінәсі) жоқ.
берингән қол астындағы, қарай-
тын, азамат
беркит- бекіту, орнату, нығайту;
беркитип хой- бекітіп қою
беш бер- кепіл беру
бешлә- кепіл төлеу, беру
бешинчи үлүш бесінші бөлік, бөл-
шек
бизим тил біздің тіліміз
бий князь, ру басшысы, қожа, би;
үлү бий ұлы князь, ұлы би; **бий**
йарғұчы судья мырза, би; **бий-**
ләр ешикина князьдар сарай-
ында, билер сарайында; **Бий**
Құдай, Тәңрі, Би; Бий Хрисдос
Құдай Мәсих, Би Христос; би-
йиниң, сүчү қожасының кінәсі;
бийи туварның малдың қожа-
сы
бийик жоғары; **бийик йарғұга, ко-**
ролга чыхыр жоғары сотқа, ко-
рольға арыз беру; **бийик йоғары**
йазылғандыр жоғарыда жа-
зылған
бийиклик жоғары мәртебе, басым-
дық, артықтық
бийәт князь, ақсүйек, жоғары
мәртебелі мырза
бийлик князьдік, князьдің еншісі,
абыройы, намысы, билік
билдир- білдір, хабарла
биликлик білім; **биликлик болду**
хабардар болды, мәліметі бар
биликсизлик білімсіздік
билингән мойындаған, мойындау,
көрсету; **билингәнләринә** көрә
көрсетуіне байланысты
билинмәхлих өкілділігін тану

- биличи, билүчи** білгір, білгіш, жетік
- билмәмәхлих** хабары болмау (заңнан)
- билмәх** білім, тергеу; **билмәхи билә** келісімімен, ырзалығымен; **билмәхиндән да еркиндән башха** айтпастан және еркінсіз
- бир найбатлыхта бир Теңри** бір даңқта бір Тәңрі
- бир хуват** түгел күшінде
- битик** 1. хат, кітап, жазба; **битик билә** хатта; **битиккә бер-** мектепке беру; **битик өврән-** хатқа, жазуға үйрену; **төрә битиги** заңдар жинағы; 2. акт, қол хат, құжат; **битик йарғұчының мүһүрү тибина** судьяның мөрі басылған акт
- битикчи** кітапшіл, кітапқа құмар, кітап жазу маманы
- битиш** өсімдік, егістік
- биттир-** сот арқылы шешу, пайда сына, дегеніне жету
- бичә** бәйбіше
- бичәнлик** шабындық, шалғын
- боғом, боғұм** мүше, дененің мүшесі, бөлім, тарау
- боғұлмахлыx** суға батыру
- бой жан, өзі**
- бойрұх, бүйрұх** бұйрық, әмір, бұйыру, өкім, жарлық, талап, қаулы, ереже, өсиет, заң; **бүйрұх бер-** бұйрық беру; **бүйрұх берип айт** бұйырып айту; **бүйрұх да төрә** өкім және заң; **бүйрұх ет-** бұйрық ету; **бүйрұхү төрәнің** соттың шешімі; **бүйрұхұндан төрәсиниң** соттың шешімі бойынша
- болұш** көмек, қолдау, жәрдем беру
- болұшұчү, болұшұчы** көмекші, жәрдемші, қолқанат
- болван пұт; болванга инанганлар** пұтқа табынушылар
- болган** тұтас, барлығы, бүтіндей; **болганы төрә билә** соттың толық құрамымен
- болмамах жоқ болу, болмау; болмамахы үшүн төрәнің** заңның болмауына байланысты
- борлалых жүзімдік**
- борлачы жүзімші**
- борч** борыш, қарыз, несие; **борч алычы** борышқа алушы; **борч ейәси** борышқор; **борчұн издә-** борышты талап ету; **борчтан тек тұрган** алынбаған борыш; **борч төлөв ет-** борыштың орнын толтыру
- борчлұ тигүлләр (түгүлләр)** көтүрмәгә өздеріне алуға міндетті емес; **борчлұ, ки емин болмагай** сенімсіз қарыздар, жылжымайтын мүлкі жоқ
- борчсұз хал-** қарызсыз қалу
- бош бол-** азаттық алу, азат болу
- бошат-** кешіру, жауаптылықтан босату
- бошатлыx** азат ету, босану, босату; **бошатлыx хол-** кешірім сұрау
- бошатмах** азат ету, бостандық, жеңілдік
- бұ** осы; **бұ дүнианың йазыхы** бұл өмірдің күнәсі; **бұ дүнианың ханлары** бұл дүниенің хандары
- бұзұп да талап бұзып және талап бүйрұхчы** бұйрықшы, басқарушы, шиновник
- бүйұр-** бұйыру; **бүйұрганы төрәнің** соттың бұйрығы, шешімі, өкімі, қаулысы
- бүйұрұл-** бұйрық берілуі
- бұларган тұвар хара** адасқан үй малы
- бұрұнги** бірінші, бұрынғы; **бұрұнги йарғұчү** бірінші судья, сот (Құдай туралы); **бұрұнгиләр** бұрынғылар, ата-бабалар

бұхтан жала

В

ванк *арм.* монастырь; **ванкның саласы** монастырь орны
вартабед *арм.* вортабед, ғалым монах

вартабедлик, вортабедлик ілім, мұғалімдік қызмет

вахт уақыт, мезгіл; **вахтының ұчына дирә** уақыты біткенше

вензен *пол.* абақтыға жабылған
виноват ет- *укр.* кінәлау, айыптау
войвода воевода

войницкий ранца войницкий билеуші

войт *пол.* войт, қаланың өзін-өзі басқаруының басшысы; **войт кермәннің төрәсіндән неміс және Магдебург** немецкий да Марымборкнұң юрисдикциясынан қала войты

врад *укр.* сот

врок чых- *укр.* мерзімдік шығу

выязаня борч өзінің қарызы, борышы

в[ы]йзаца бол- *пол.-укр.* мүлкке артынан қалмау, жансыз мүлікті пайдалануға, билеуге құқық алу

выложенный төрә *пол.* жоспарлы сот

вынашат ет- *пол.-укр.* итеріп шығару, ұсыну

выпис *пол.-укр.* көшірме, үзінді

Г

ганонк, ганүнк *арм.* заңдар, канондар, жол-жоба; **ганонк битикләри** заңдар жинағы; **ганонк билә сахла**- заңға сәйкес сақтау

гвалт, гывалт зорлық, қайырымсыздық; **гвалттан башха тұт**- қайырымсыздық жасамау

гиле, гилей арыз, талап, шағым; **гиле ет**- арыздану, арыз беру;

гилени көнүсүн тергә- арыздың шындығын тергеу; **гилейин ишит**- біреудің арызын тыңдау
гүбә қару-жарақ, сауыт-сайман
гүнаһ күнә

Д

дайма әрдайым, үнемі
дайфа тайпа, ұлт, халық

дәви дау, соттағы дау

дәвикяр дауласушы

дәвиниң арасына сотта дауды қарау барысында

дәрвеш дәруиш, диуана, үйсіз, қайыршыларға арналған жетімханалар, тұрғын

дев дәу, жауыз, мейірімсіз

дин дін, діншілдік наным; **дин ата**- сь діни атасы; **динни тан**- өз дінінен тану, безу; **динин танмахның анты** дінінен тану анты

динсиз дінсіз (пұтқа табынушы, мұсылман, яхуди); **динсизләрнің таныхлығы кесмәстир крисданлар үстүнә** христиандарға қарсы дінсіздердің күәлік етуіне тыйым салынады; **динсизләрнің төрәләри** дінсіздердің заңдары; **динсиз төрәси** дінсіздер заңы, құқығы; **динсиз ханлар** дінсіз хандар; **динсиз хұллар** дінсізден қызметшілер

дифтәр дәптер

довләт бақыт, байлық

довләтлидир ол- бақытты болу

довләтсиз бақытсыз, оның жолы болмаған

довләтсизлик бақытсыздық, сорлылық

дост жақын

дүшман дүшпан, жау; дүшманның ұлұсұ жаудың елі

дүшманлых дүшпандық, қастық, өшпенділік

дүнийә дүние, өмір, әлем, жұрт;
дүнийә адәмиләри тірі адамдар,
жердегі адамдар; **дүнийәдә** өмір-
де; **дүнийәнің асламы (иглики)**
әлемнің барлық игілігі (бай-
лығы); **дүнийәнің хырығына**
жердің шетіне (қырына) дейін;
дүнийә йарғұчұлары жердегі су-
дьялар; **дүнийә йарғұчұсу** жер-
дегі судья; **дүнийә йарғұсұ** жер-
дегі, зайырлы сот

Дж

джан жан, рух; **джанларның һа-
кимлики** жан емдеуші; **джанын**
хайғұр- біреудің жаны туралы
қайғыру, қамын ойлау; **джан**
өвләри жан баспанасы, құдай-
ыханалар; **джан сартын керәк-**
ли иш рухани міндеттеме; **джан**
ұ тен гүнаһы жан және тән кү-
нәсі; **джан йарғұчұ** жан (руха-
ни), діни сот; **джан йергәси** ру-
хани құрылыс (әдет-ғұрып)

джанавар жануар

джәһт қырағылық, сергектік,
ұқыптылық, ұқыпты, дәл;
джәһт билә бах- ұқыпты тергеу,
қарау, бағу

джәза жаза; **джәзасын тарт-** хы-
лынғанына көрә қылмысыңа
(қылығыңа) сәйкес жазасын
тарту

джеһез жасау; **джеһези хатұнлар-**
ның үлүшләридир атасындан
да анасындан да мүлкләрдан дә
жасау бұл әйелдердің атасынан
және анасынан қалған үлестері
және мүліктері

джеһезлә- жасаумен қамдау

джерүв әскер, соғыс

джигәр 1. бауыр, ішек қарын, ая
(табиғат), құрсақ; 2. мән, ма-
ңыз; **джигәри итидир законнұң**
заңдағы өмір

джұап, джұғап, джұвап жауап;
джұап бер- жауап беру; **джұап**
берүчи жауапкер

джүрүм айып, жаза; **джүрүм билә**
өгүтлә- айшпен жазалау, айып
салу; **джүрүм хал-** айып төлеуге
міндетті болу; **джүрүмга түш-**
айыптан түсім, айып салу

джүрүмла- айып салу, жазалау
джүрүмсүз хал- айыпталмау, кінә
тағылмау

джынс халық, ұлт

Е

егирлик заңсыздық, жалған, әді-
летсіздік, арамзалық, теріс қы-
лық, кінә, кінәлілік; **егирлик би-**
лә ант бер- жалған ант бергізу;
егирлик билә ант ич- жалған
ант ішу; **егирлики билә дүгүл**
оның кінәсі жоқ; **егирлики билә**
немә ал- бір нәрсені заңсыз
алу; **егирлик билә йең-** өтірік-
пен, әділетсіз жеңу; **егирлик ет-**
әділетсіздік, заңсыздық жасау
егирликсиз жалған емес, ақиқат,
әділеттік; **егирликсиз йовұхнұ**
ұзыват ет- жақындармен өтірік
айтпай адал болу

егри дұрыс емес, өтірікші, әділет-
сіз, жалған, қылмыскер, кінәлі;
егри бүйұрган теріс қаулы; **егри**
өврәнчики әділетсіздік әдеті;
егри дүгүл (тигүл) ол айыпты
емес, кінәлі емес; **егри егри бол-**
өтірік/жалған жалған болу; **ег-**
ри ет- бұрмалау, теріске айнал-
дыру; **егри киши** өтірікші, әді-
летсіз кісі; **егрини көнү ет-** өті-
рікті шын деп көрсету; **егри та-**
ныхлых бер- жалған күәлік бе-
ру; **егри төрә ет-** әділетсіз сот-
тау, жалғандықпен соттау; **егри**
йалған ант ичкән жалған ант
ішкен; **егри йарғұчы (йарғұчу)**
әділетсіз судья

- ейә** иесі, қожасы; **ейәси йа бий тўвар хараның**, малдың иесі және қожасы
- еки** екі; **еки анча төлә**- екі есе төле; **еки кез төләв ет**- екі есе төлеу; **еки джанлы хатўн жүкті**, екі қабат әйел; **еки йартын иги көнүтаныхлар хойгайлар**, **ки кимгә инанма болгай** екі жақтан да сенімді кўәларды алып келсін
- екили** екі есе, екі қабат
- ексиклик** жетіспеу, кем болу, зиян; **ексиклик ет**- зиян келтіру, кесірлік ету
- ексил**- кемею, азаю
- елчи** елші
- емди** енді, қазір
- емдиги вахтта** қазіргі уақытта
- еминлик** бейбітшілік, тыныштық; **еминлик үчүн барчасының** барлығының тыныштығы үшін
- ер** ер, еркек; **ер киши** ер кісі; **ер кишиниң тонў** ер кісінің киімі; **ер оғлан** ер бала; **ер оғұл ұл**; **ер хардаш** бауыр; **ергә бар**- күйеуге шық, ерге шық
- еринчәклик** еріншектік, еріну
- ерк** ерік, тілек; **ерк бер**- ерік беру; **ерки билә** біреудің еркімен; **ерки билә йарғұнў егри ет**- өз еркімен сотты бұрмалау
- еркин** еркін
- еркли** ерікті, өз дегенімен істейтін, азат; **еркли бол**- ерік алу, ерікті болу; **еркли ет**- ерік беру, босату; **еркли йүрүгән вахтта** қашан ол бостандық алғанда
- ерксиз** еріксіз, кіріптар; **ерксиз ет**- еріксіз ету, еріксіз қалдыру; **ерксиз өлдүр**- еріксіз, абайсызда өлтіру
- ерксиз йаңыл**- еріксіз жаңылу, қателесу, қылмыс жасау; **ерксиз хараваш/хұлұхчы** күң, кіріптар, кіріптар қызметші әйел;
- ерксиз хұл** кіріптар құл, кіріптар қызметші
- ерксизлик, ерксизлик** еріксіздік, құлдық
- ермени** армян; **ермени дайфасы** армян тайпасы, армян халқы; **ермени джынсы** армян ұлты; **ермени киши** армян кісі; **ермени тваган** армян жыл санауы; **ермени төрәси** армян соты, армян құқығы; **ермени йарғұчылар** армян судьялары; **ермениниң йергәси** армян каноны, құқығы, заңы, армян сотының қарауына жату
- ес** сана, ақыл, ес; **еси кендинә йарғұчүдүр**, **джанына**, **ў тенинә**, **ў Б сезикликина** адамдардың әрбіреуінің санасы оның өзіне, жанына, және тәніне және оның Б сезіміне судья
- есәй**- есею, жасы толу
- есирик киши** есірік кісі
- есириклик** маскүнемдік; **есирикликтир барча йаманлыхның башы** барлық жамандықтың (қылмыстың) басы маскүнемдік; **есирикликтән барча йаман тоғар да болұр** барлық жамандық (жауыздық, қылмыс) маскүнемдіктен туар және болар
- ески** ескі, бұрынғы, ежелгі; **ескидә** бұрынғы заманда, ежелде; **ески борч** ескі қарыз, борыш; **ески дұшманның сатамасындан** шайтанның азғыруымен; **Ески Төрә Ескі Заң**, **Ескі Өсиет**
- еслә**- есте болу, еске алу, ескеру
- если** ақылды, дана
- ессиз** ақымақ, надан, көргенсіз
- етүчи** жасаушы, бітіруші, жүргізуші; **етүчи көнүлүүкни** әділдік жасаушы, әділ сот жүргізуші
- жазасын тарту

зағайит ет- *пол., укр.* бастау
завада *пол., укр.* бөгеуіл
завесца бол- *пол.* кейінге қалдырылу, қалдыру
завитый рок *пол.-укр.* белгіленген мерзім
задержат ет- *укр.* ұстап алу
зайдит ет- *пол., укр.* салу, қамау
закон *пол., укр.* дін
закритар *пол., укр.* қатшы
закрочит ет- *пол., укр.* сақтандыру, тиым салу
замана заман
заманасына көрә заманына қарай
замирит ет- *пол., укр.* тағайындау, мерзімін анықтау, өлшеп беру
запис *пол., укр.* жазып алу, жазу
запис сарнат- жазғанды оқу
записат ет- *пол., укр.* жазып алу
заповид *пол., укр.* тиым, тұтқындау, тұтқынға алу
заставитса бол- *пол., укр.* кепіл беру
заступит ет- *пол., укр.* орнын басу
заступца *пол.* орынбасар
захоца *пол., укр.* дауласушы
звада *пол., укр.* ұрысу, таласу, керісу; **звада арасына** талас кезінде
звыклай әдеттегі, үйреншікті;
звыклайдырлар олтұрмаға әдетте мәжіліс құру
здани бол- *пол., укр.* ұтылған деп есептелу
зданя мүлknң мүліктен айыру
зданя *пол., укр.* иеліктен шығару
зийан бол- шығын болу
зийан ет- зиян келтіру
зийан етүчи зиян келтіруші, қауіпті
зийан зиян, шығын, апат
зийанга келтир- зиян келтіру, шығынға ұшырату
зийанлы 1. шығынға ұшыраған;
зийанлы бол- шығынға ұшы-

рау; **зийанлы ет-** шығынға ұшырату;**зийанлы йол** қауіпті сапар; 2. зиян, шығын, сәтсіздік, өлім үшін жауапты; **зийанлы хылыx** зиянды, мейірімсіз қылық
зийансыз бол- (хал-) зиян үшін жауапты болмау
зийанчы зиян келтіруші, зиянкес, жау
зиавор *арм.* әскери қызметші, жауынгер
зорк *арм.* қуаттылық
зраццалых опасыздық
зргел ет- *арм.* қанау, қысымшылық ету, құрту
зсползнүт ет- *пол., укр.* құқықтан айырылу
знода *укр.* келісім
знодага келтир- келісімге келтіру
звычай *укр.* әдет
зындан зындан, түрме; **зынданда олтұр-** зынданда отыру; **зынданга сал-** зынданға салу

И

иги жақсы; **иги аләтләр** жақсы жабдық; **иги кишиләр** игі кісілер, әрекет қабілеттілікті, адал адамдар; **иги хартлар** парасатты, игі қарттар, ру басшылары
игилик, иглик мүлік, байлық
игит жігіт, 15-тен 20 жасқа дейінгі жас адам; қылмыстық жауаптылыққа тартыла алады, бірақ мүліктік қатынастарда қабілетсіз, қамқоршылықта болады;
игит вахтында жігіт шағында
издәл- іздену (сот арқылы)
издөв іздеу, сот арқылы қойылған талап
издөвсүз іздеусіз қалған, талап қойылмаған
издөвүчи арызданушы, талап қоюшы

илгәрги, илгәри алдыңғы, бірінші, жоғары; **илгәрги төрә** жоғарғы сот (хан соты); **илгәргиләр** алдыңғылар, аталар; **илгәргиләримиз бизим** біздің алдыңғыларымыз, аталарымыз
илгәрилик озықтық, үзіктік
инам сенім, наным
инамлы сенімді; **инамлы әманәткәр** қамқоршы, аманаткер; **инамлы холга сахламага берсенімді** қолға сақтауға қалдыру (беру)
инамлыx сенімділік; **инамлыxка арзани** ең анық, ең шын
инамсыз опасыз, құдайға сенбейтін
инан- сену, нану; **инанган киши** сенім беруші кісі
инандырып хайтар- дін жолына салар
инджи інжі
иси йаман йаңылмахлыx қауіпті жаңылу (қылмыс)
ити 1. қылыш, семсер; **ити көтүр**- семсерді кезену, қарулы шабуыл жасау; 2. қатаң; **ити бойрұх** қатаң талап (бұйрық)
итлик, итlich зинақорлық, иттік
иш іс; **ишниң ичинә хал**- іс бойынша жауапкер болып қалу; **ишләрин кечир**- істерді жүргізу; **ишләр өлүмлү** өлімге байланысты істер; **ишинә түш**- өз ісін ұтылу; **иш үчүна тохтамыйын үкім** (шешім) шығарғанша
ишитмәк, ишитмәх есіту, есту күәландырудың әдісі, тыңдау
ишитмәс тіл алмау, сөз тыңдамау; **ишитмәс оғлан тыңдамайтын бала**; **ишитмәс оғлұ** тіл алмайтын ұл
ишлә- жұмыс істеу
ишләт- жұмыс істеуге мәжбүрлеу, жұмыс істету

Й

йаз- жазу, жазып алу; **йазган төрә** жазған заң; **йазмаган төрә** жазбаған заң; **йазган** жазылған, шығарма
йазыл- жазылу, жазба болу; **йазылган төрә** жазылған заң; **йазылган төрә билә** жазылған заңмен; **йазылган төрәгә көрә** жазылған заңға сәйкес
йазых күнә, күнәхар, кінәлі; **йазыхларындан хайт**- күнәсіне өкіну, опық жеу; **йазых орнұна сағышлан**- күнәхар деп саналу; **йазых өлч**- күнәні өлшеу; **йазыхтан тарт**- күнәдан бетін қайтару; **йазыхка түш**- күнәға түсу, ұшырау
йазыхлы күнәхар; **йазыхлыдыр Теңри** алнына Теңри алдында кінәлі
йазыхсыз күнәсі жоқ, күнәсіз
йазычы, йазұчы жазушы, кеңсе хатшысы
йал 1. жал, жалдану; **йалга бержалға**, арендаға беру; **йалга тұт**- жалда, арендаға ал; **йалга тұткан киши** жалға алушы кісі; **йалга тұткан хұл** жалданған қызметші; **йалга тұткан хұлұхчылар** жалданған қызметшілер; 2. жал ақы
йала жала; **йала йап**- жала жабу; **йала йапұчы** жалақор, жала жабушы
йалған жалған; **йалған ант** жалған, өтірік ант; **йалған ант ич**- жалған ант ішу, өтірік ант ішу; **йалған ант ичкән** өтірік ант ішкен; **йалған сөзлә**- жалған сөйлеу, өтірік айту; **йалған таных** жалған күә, өтірікші күә; **йалған таныхлыx** жалған күәлік
йалғанлыx жалған, өтірік; **йалғанлыx билә ант ич**- өтірік, жалған

ант ішу; **йалғанлыx билә бармаңыз бири бириңиз билә, йохса сөzlәшиңизкөнүлүк билә** біреуіңе біреуің өтірік айтпаңдар, тек шындық айтыңдар **йалғансыз** жалған емес, жалғандығы жоқ

йалмұст нем. қайыр, садақа беру **йаман** жаман, мейірімсіз; **йаман** ант мейірімсіз ант; **йаман айт-өтірік,** өсек айту; **йаман айтмахлыx** өсек айтушылық; **йаман айтұчы** жалақор, өсекші; **йаман айтучылар үчүн көз артындан королнұң олтүргүчына** корольдің тағына көзінің сыртынан өсек айтушылар туралы; **йаман еткән** жамандық жасаған; **йаман етүчи** қаскүнем; **йаман иш** қаскүнемдік; **йаман иш хылын-** қаскүнемдік жасау; **йаман ишләрни йаңылғанын** қаскүнемдік жасалғаны туралы; **йаман көңүлдән,** **йаман соғыш билә сағыш етип,** **йаман сағыштан** қасақана, жаман ниетпен, жаман оймен; **йаман хылын-** қастандық жасау; **йаман хылынған киши** жамандық жасаған кісі, қылмыскер; **йаман хылынғанлары** оның қаскүнемдігі; **йаман хылынмах** қаскінемдік жасалмақ; **йаман хылыxлы** жаман қылықты; **йаман сөzlәр билә да һөрмәтсизлик билә ұйалт-** боқ ауыз сөзбен арын төгіп жамандау; **йаман йүрәктән** ызамен (ауырлататын жағдай)

йаманла- жамандау, сөгу **йаманлыx** жамандық; **йаманлыx хылынған** қылмыскер, қаскүнем

йан жақ, тарап **йаңыл-** жаңылу, қателесу, күнәхар болу, теріс қылық жасау;

йаңылыр Тәңригә үтрү Тәңриге қарсы күнә жасайды

йаңылған 1. қылмыс, жаңылу; **йаңылғаны үчүн** қылмысы үшін; **йаңылғанына көрә тарт-** қылмысыңа қарай жаза тарту; **йаңылғанына көрә төзмәx** қылмысына қарай жазалану; 2. қылмыскер

йаңылмах, йаңылмақ қылмыс жасау; **йаңылмахка көрә** қылмысқа байланысты (сәйкес)

йаңылмахлыx жаңылу, қателесу **йапұхнұ биличи (билүчи)** бүркеуліні, асыл ойды білуші

йарамас ант әдепсіз, жарамсыз ант

йарах қару-жарақ

йарғұ 1. заң; **йарғұсұна көрә** олардың заңы бойынша; 2. құқық, құқықтық нормалардың, заңдардың, ережелердің, жүйесі, жиынтығы; 3. құқықтар, бостандықтар, жеңілдіктер; **йарғұны, йарғұнұ айа-** құқығын шектеу; 4. сот, мекеме, инстанция; **йарғұнұң алнына** соттың алдында; **йарғұ алнына кел-** сот алдына келу; **йарғұга бар-** сотқа сөз салу; **йарғұ башы** сот басы, бастығы; **йарғұга келгәнләр** сотқа келгендер; **йарғұга тұр-** сот алдына келу, тұру; 5. әділ сот, сот тәртібі, сот ісін жүргізу, сот жұмысы, сот тәжірибесі; **йарғұларны ет-** сот ісін жүргізу; **йарғұнұ тоғрұ ет-** әділ сот жүргізу; **йарғұ тап-** сот шешімін шығару, сот дауын шешу; **йарғұ бол-** соттасу; **йарғұ ет-** соттау; **йарғұнұ тоғрұ ет-** әділ соттау; **йарғұнұң иши** сот ісі, сот қызметі; **йарғұга үч ет-** сот шешімін, үкімін шығару; **йарғұдан өгүтләнмәx керәк** сот арқылы жазалану

- керек; **йарғұны йар**- сот жүргізу, сот шешімін шығару, әділ сотты жүзеге асыру; **6. йарғұ** заңи жауаптылық; **йарғұга тарт**- сотқа тарту
- йарғұчы, йарғұчу** судья; **йарғұчыларның** эксикликиндән судьялардың, аздығынан; **йарғұчының** мұһүрү судьяның мөрі
- йарғұчылық, йарғұчұлұх** лауазым, судьяның міндеттері, соттау құқығы; **йарғұчылықның** бойрұху судьяның құқығы, шешімі
- йарлы** жарлы, кедей; **йарлыга** жарылқау, кешіру
- йарлығамақ билә** қайғыға ортақтау, аяушылық білдіру
- йарлылық** жарлылық, кедейшілік
- йармарк** нем. жәрменке
- йартын** сырттан қарау
- йарымдық** жарымжандық
- йарымкүн** түс, талтүс
- йарых** жарық; **йарых келди дүниәгә** жарық келді дүниеге
- йарыхлы ұлу бийниң, бийниң дә бийниң, Зигмұнтнұң, польский королнұң, панның да дедичниң** жарқын ұлы бидің, бидің және бидің Сигизмундтың, поляк королінің, мырзаның жәнке билеушінің
- йасамақ** жөндеу, ремонт
- йасақ** жасақ, алым, салық; **йасақ бер**- салық төлеу; **йасақ хой**- салық салу; **йасақ тибинә** сақлау-салық салып, сақтау
- йасақлы** салық салынатын
- йат** жат, бөтен, туысқан емес (соның ішінде күйеу бала, құда, балдыз т.б.); **йат киши** жат кісі, бөтен адам; **йат сағышлан**- бөтен есептелу
- йахшы** жақсы, әдепті, мейірімді; **йахшы ерк** өз еркі; **йахшы ерки**- нәдир бұл оның өз еркі; **йахшы һавәс билә** мейірбандылықпен, жақсы ниетпен; **йахшы һөрмәтли хатын** құрметті әйел; **йахшы киши** жақсы, адал кісі; **йахшы көңүл** еркімен, жақсы тілек; **йахшы көңлү билә** өзінің шын көңілімен; **йахшы көңүл билә тирил**- жақсы тілектестікпен өмір сүру; **йахшы көңүлдән болұш** жақсы көңілмен болыс; **йахшы көңүлдән** адал ниетпен, өз еркімен; **йахшы хылынмақ** жақсылық, мейірбандық істеу
- йахшылық** жақсылық, игілік; **йахшылықны хылын**- мейірімділік, жақсылық жасау
- йаш** жас; **йашы билә түгәл** болжасы толған болу; **йашларына көрә** жасына қарай
- йашыр** жасыру
- йәңи** жаңа; **йәңи аваданлық** йаппан йер жаңа құрылған жер; **йәңи кийөв** жаңа күйеу, жаңа үйленген, жас күйеу; **йәңи кийөвлик** жаңа үйленгеннің жағдайы; **йәңи сала олтурғүз**- жаңа селоға орналастыру; **йәңи сөвүклү** жаңа күйеудің сүйіктісі; **йәңи тиб үснә** жаңа мекенді жайда; **Йәңи көнү Төрә кристанларның** Жаңа әділ христиан Заңы
- йемиш** жеміс, ұрық
- йемишли терәк** жеміс ағашы
- йеңил түт**- жеңіл қарау, жеңілтектік, алаңғасарлық
- йеңилләт**- жеңілдету
- йер** жер әкімшілік бөлшек ретінде; **йергә билә** кезекпен
- йергә** 1. кезек, тәртіп; **йергәси ермени төрәсиниң** армян сот жүргізу тәртібі; **йергәсинә төрәниң** сот тәртібімен; **2.** жарғы (ұстав), ереже; **3.** өкім

- йерниң көкнүң ханы** жердің, көк-
тің ханы
йеткиз- дәлелдеу
йеткизмәклик, йеткизмәхлих дә-
лел, дәлелдеме, талап, сот ар-
қылы қуғындау
йеткир- дәлелді ұсыну; **йеткиргәй**
ермени үстүнә ермениниң, ар-
мянға қарсы дәлелді армян
ұсынсын
йоғарги, йоғарыги жоғарыдағы;
йоғарги төрәдә йазыпбыз жоға-
рыдағы заңда (бапта) жазған-
быз; **йоғарги йазылған сөзләр**
жоғарыда жазылған сөздер
йоғары (бийик) жоғары, биік; **йо-**
ғары йазылғандыр жоғарыда
жазылған
йовұх, йүвұх бол- жақын болып қа-
лу, туысқандық құқықты сақ-
тау
йовұхлұх, йүвұхлұх жақындық, ту-
ыстық; **йовұхлұху билә** туыс-
тық құқығы бойынша
йолұккан иш оқиға
йопсүн- жеткілікті деп қабылдау,
есептеу
йүз жүз, бет, шырай, өң, түс; йүздә
бетпе бет; **йүз көр**- бетке қарау,
біреуге тартушылық; **йүз көр-**
мәңіз әділетсіз, бір жақты бол-
маңдар; **йүз көрмәс** ол әділетсіз
емес, бетке қарамайды; **йүз**
көрмийин бет-жүзге қарамай
йүк 1. жүк, ауыртпалық; **йүктән**
тарт- ауыртпалықтан босату; 2.
кепілдік; **йүк бер**- кепілдік беру;
йүк издә- кепілдік талап ету;
йүк кир- кепіл болу; **йүк тибинә**
кепілдікте болу
йүклүк кепілдік
йүкчи кепілге алушы, кепілші;
йүкчини тұт- кепілшіні ұстау
йүрәкләнмәх құмарлық (күнәні
жеңілдететін жағдай)
- йылның киргәнинә** Жаңа жылға
йыхов, йыхөв төрәси (йарғұсұ) ді-
ни сот
- К**
- карвасара, карвасарай** караван
сарай
каһана арм. поп; **каһана төрәси**
діни құқық
кебит сауда дүкені
кебитчи дүкенші
келгән келген
келепанлих алапес
келиш салық, алым; **келиши йер-**
ләрниң йа мүлкләрниң жерден
және қозғалмайтын мүліктер-
ден кірістер, алымдар; **келиш-**
тән бош бол- салықтан босаты-
лу
кенди өзі, өзім; **кенди еркинә** оғ-
ланлар өз дегенін істейтін, беті-
мен кеткен балалар; **кенди ке-**
рәкин болмағай түгәлләмә өз
мұқтажын, қажетін өзі жөнелте
алмайды
кенси өзі, өзім; **кенсинә** өзінен өзі;
кенси сатама өзінің ұқыпсыз-
дығы, немқұрайдылығы
кеңәш кеңес, астыртын сөз бай-
лау, астыртын әрекет; **кеңәш-**
ләри билә солармен кеңесіп; **ке-**
ңәш бийи мемлекет кеңесінің
мүшелері; **кеңәштә олтұрған**
бийләр кеңесте отырған билер
(князьдар); **кеңәши ханлыхның**
мемлекеттік, хандық кеңес
кераб, керап кеме; **кераб бұзұлга-**
ны кеме апаты
керезман мола, қабыр
кери кері, кейін, қайтадан; **кери**
ал- қайтарып алу, қайтадан са-
тып алу; **кери бол**- шеттеу, ау-
лақтау; **кери ет**- шеттету; **кери**
еткән шеттетілген; **кери түш-**
шегіну, бетін бұру

- керәк** керек, қажет, қажеттік, керектік, мұқтаждық; **керәкләри тийирмәнниң** диірменниң керегі
- көрмән** қала, қамал, бекініс; **көрмәнниң чуврәсин ал**- қаланы қоршауға алу; **көрмән ели** қала тұрғындары; **көрмән олтұрғұз**- қала салу; **көрмән төрәси** қала соты; **көрмән төрәсинә немецкий** қаланың, неміс (Магдебург) сотында
- кефин** кебін
- кечикмәхлих** селқостық, немқұрайдылық
- кечиктир**- созу, кешіктіру
- кечмишләр** өткендер
- көзәт** күзет, бақылау, қарау, қорғау, тексеру; **көзәт**- сот арқылы құдалау
- көктәги** көктегі; **көктәги хан** көктегі хан; **көктеги меңи тирлик** көктегі мәңгі тірлік; **көктәги йарғұчы** көктегі судья
- көнү** ақиқат, шын, әділ, адал, таза; **көнү ант** ақиқат ант; **көнү бол**- ақталу; **көнү ийә** шын қожасы, иесі; **көнү киши** адал, таза адам; **көнү таных** әділ куә; **көнү таныхлых** ақиқат, адал куәлік; **көнү төрә** әділ, нағыз сот; **көнү ұ тоғрұ тепрәниш** дұрыс және әділ мінез; **көнү йарғұ** нағыз, әділ, дұрыс сот; **көнү йарғұ етиңиз** шындықпен әділ соттаңыз; **көнү йарғұчү** әділ судья; **көнү жаранк** шын, нағыз иесі; **көнү көнү болгай** ақиқат ақиқат болсын
- көнүл**- шындық деп түсіну, қабылдау, ақталу
- көнүлт**- ақтау
- көнүлүк** шындық, шын, әділдік; **көнүлүкү мүнүң** бұлайдыр мұның, әділдігі мынада; **көнүлүк алнына йалған сөзлә**- шындық орнына өтірік айту; **көнүлүкни бас**- шындықты аяққа басу; **көнүлүк билә** әділдікпен, әділ; **көнүлүк билә тохтат**- көз жету, анықтау; **көнүлүк билә йарғұ етиңиз** әділдікпен соттаңыз; **көнүлүк ет**- әділ шешу; **көнүлүкнү йең**- шындықты жеңу; **көнүлүк сахла**- әділдікті сақтау; **көнүлүккә таных бол**- шындық үшін куә болу; **көнүлүктә тұтма да тирил**- әділдікпен жүру және тұру; **көнүлүкнүң** түгәллики шындықтың толықтығы, түгелдігі; **көнүлүк үчүн** шындықты растау, дәлелдеу туралы
- көнүлүксүз** әділетсіз
- көнүсүн** шын, ақиқат; **көнүсүн ұ белгили көргүз**- шындығын анық көрсету; **көнүсүн өлдүр**- қасақана өлтіру
- көп** көп; **көпләр билә** көппен бірге, жұрт алдында; **көптән аз йазып хой**- хатты қысқа жазып қою; **көптән үч еткән да кери етмәгән** бұрыннан белгілі және өзгермеген
- көпрү** көпір; **көпрүләр йап**- көпір тұрғызу
- көптәнги борч** ескі қарыз, борыш
- көптәнгилик** ежелгі, бұрынғы иелік
- көрәлмәссизлик** көреалмаушылық, жек көрушілік, өшпенділік
- көргүзүчи**, **көргүзүчү** көрсеткіш, белгі, көрсетуші
- көрмәк**, **көрмәх** көріп қалу, куәлік ету жолы
- көрмәклик**, **көрмәхлих** көру қабілеті
- корол аның бийлики** ұлы мәртебелі король; **королнүң олтұрүчү** корольдің тағы; **королнүң олтұрғұчүндан йаңылмахы** ко-

- рольдің тағына қарсы қылмыс;
королнұң хазнасы корольдің
қазынасы
көчүр- көшіру; **көчүргәйләр** кен-
диләриниң төрелерин ермени
тилиндән немич тилинә олар өз
заңдарын армян тілінен поляк
тіліне көшірсін
Крисдоснұң хұллары Мәсихнің,
(Христостың) құлдары
күйдүрмәх, **көйдүрмәх** өрт жіберу,
қою, өртеу, күйдіру
күйдүрүчи өрт қоюшы, жіберуші,
күйдіруші
күмүш күміс
күн күн, мерзім, уақыт; **күн бер**-
кейінге қалдыру, мерзімін ұзар-
ту; **күн берил**- мерзімі ұзарты-
лу; **күн ұзат**- мерзімін ұзарту;
күни вахты соңғы мерзімі
күф, **күп** жерге көміп қоятын ша-
рап сақтайтын үлкен қыш құ-
мыра
күч 1. күш, билік; **күчү барча төрә**-
ләрниң барлық заңдардың
күші; **күчү билә йазылған төрә**-
ниң жазылған заңның күші-
мен; **күчүнә хал**- күшінде қалу;
2. зорлық, озбырлық; **күч ет**-
зорлау; **күч етучи** зорлықшыл,
зорлағыш; зорлаушы; **күч ба**-
сынч ет- қайырымсыздық, қы-
сымшылық жасау; **күч билә ке**-
чә кир- өвгә кимесәниң біреу-
дің үйіне күштеп кіру; **куч ет**-
зорлау
күчлү күшті, күшінде; **күчлү да**
немә екситмийин сахла- күшін-
де сақтау және кемітпеу; **күчлү**
хол алса егер күшпен тартып
алса (тонаушылар)
- Л**
- лайых** лайықты, қадірлі
- М**
- мағазичи** омарташы, арашы
- мал** тауар, мүлік
мани нақыл
манхав маңқа, ауру, демікпе
маһана талап, қиындық, бөгет
мәмләкәт мемлекет
меңәрил- иелену, меншіктену,
меңгеру
меңәрүчи мәңгілік меншік иесі,
меншігін мұралыққа қалдыруға
құқығы бар, меңгеруші; **меңә**-
рүчи бол- мұрагер болу
меңи мәңгі
меңи от мәңгі от
меңилик мәңгілік; **меңилик һөр**-
мәтсизлик мәңгілік арсыздық,
ардан айырылу; **меңилик иш**-
ниң биликлики мәңгілік есте-
лікке
милләт, **минләт** ұлт, халық, ру, бу-
ын
минута үзінді
мискин жарлы, кедей, қайыршы;
мискингә йарлыға- кедейді мү-
сіркеу; **мискинни Теңри сөвәр**
Теңри жарлыны жаратады
мискинлик жарлылық, қайыршы-
лық; **мискинликинә көрә** ке-
дейлігіне қарай; **мискинликин**-
дән кедейлігіне байланысты
мөһүр мөр; **мөһүр тибинә мөр** ба-
сылған; **мөһүрдән 6 ахча** сбг
мөр үшін 6 ақша
мөһүрлә- мөр басу
мүлк қозғалмайтын мүлік; **мүлк**-
ләр өбгәләриндән халған атала-
рынан қалған мүлік; **мүлкләри**
үснә стойонцы йа рұхайонцы
жылжымалы және жылжымай-
тын мүліктің үстіне; **мүлк ейәси**
мүлік иесі
мүһүр мөр
- Н**
- нағд ахча** нақты ақша, қолдағы
ақша

- наләтләмә оғұл** қарғыс атқан бала, нәлет атқан бала
- нахыс** бүлінген, мүгедек, мертіккен, жарымжан; **нахыс бол**- мүгедек болу; **нахыс ет**- мертіктіру, мүгедек ету; **нахыс еткән киши** мертіктірген кісі; **нахыс сағыт** жарақат болған қан тамыры; **нахыс тоғған оғлан** мүгедек болып туған бала
- нахыслых** мүгедектік, мертіккендік, жарымжандық; **нахыслых билә тоғған** мүгедек болып туған; **нахыслых сағлыхына** денсаулығына зиян
- нышан** 1. белгі, нышан, көрініс; **нышаны күчүнүң барча төрәләрниң** барлық заңдардың белгілі күші; **нышаны оғұрлұхнүң** ұрлықтың белгісі, нышаны, дәлелі; 2. құда түсу, неке қию; **нышан ет**- құдалыққа түсу
- О**
- оғлан** бала, 15-ке толмаған; әрекет қабілеттілігі жоқ, жасаған қылмысына жауап бермейді; бірақ 12 жасқа толған баланы өлтіргені үшін ержеткен адамның құны төленеді; **оғланларын сахла**- балаларыңды тәрбиелеу
- оғланлых** балалық
- оғланчых** жас бала, ұл бала
- оғрұ** ұры; **оғрұ кечәниң** түнгі ұры; **оғрұ күндүзнүң** күндізгі ұры; **оғрұларның йарғұсұ** ұрылар туралы заң
- оғұл (оғлұ)** ер бала, ұл; **оғұл-хыз** ұлдары және қыздары; **оғұл-хызны кери ет**- ұл-қызды шеттету
- оғұрлұх** ұрлық; **оғұрлұх иш билә оғұрлан**- жасырын түрде ұрлау; **оғұрлұх немә белгили** сөзсіз ұрланған зат, ұрлықтың дәлелі; **оғұрлұхта тұтұл**- ұрлықта ұстау, тұтылу
- оғұрла**- ұрлау, қымқыру
- оғұрлан**- ұрлану
- ойат**- ояту; **йүхұдан ойат**- ұйқыдан ояту
- олджа, олджаһан, олджан** тұтқыынға алынған тұтқындар
- олтұрғұч** тақ, хан отыратын орын
- олтұрұш** мәжіліс, отырыс
- онұнчы, онұнчү** оныншы; **онұнчы** үлүшү оныншы бөлшегі, үлесі
- орозсүз сатамадан** сәтсіз жағдайдың нәтижесінде
- ортачыхлы** орташа, сабырлы; **ортачыхлы адәмиләр** сабырлы адамдар
- орұнч** пара; **орұнч ал**- пара алу; **орұнч алұчы** пара алушы; **орұнч сохрайтыр** пара соқыр қылар
- орұнчсүз** парасыз
- орұс** украиндық, орыс
- орұч** ораза
- осийәт** өсиет
- охшаш** ұқсас, сондай, тәрізді, лайықты; **охшаш кел**- бірімен бірі келісу; **охшаш өгүт билә өгүтлә** лайықты жазамен жазалау
- охшашсыз** ұқсас емес, ұқсастығы жоқ; **охшашсыз болмағай** келіспеушілік болмасын, үйлеспеушілік болмасын; **охшашсыз кийиниш** сыйықсыз киіну
- Ө**
- өбгә** арғы ата
- өв** 1. үй; **өвдә** үйде; **өвинә** өз үйінде; **өвләрниң** ұздат **бермәх** иеліктен алған үйге рұқсат акт беру; **өвүн тала ханлыхка** үйін мемлекет пайдасына тәркілеу; 2. үй, заңи жауаптылық қолданылатын жер
- өвдәги кишиләр** үйдегі кісілер, отбасы
- өврәнмәгән** сауатсыз, білімсіз
- өврәнчик** үйреншікті, әдет

- өврәт**- үйрету, оқыту, кеңес беру; **өврәткән** үйреткен
- өгүт** 1. үгіт, ғибрат, өнеге, ақыл, ұялту, жақтырмау, ереже; **өгүтү олтүрүшнүн**, **ермени төрәсиниң**, армян сотын жүргізу тәртібі туралы ереже; **өгүт бер**- өнеге, ақыл беру; **өгүтү төрә** ереже және заң; 2. жаза; **ағыр өгүт** ауыр жаза; **ағыр өгүтүмүз тибинә** біздің ауыр жазамен қорқытып
- өгүтлә**- жазалау, сөгу
- өгүтлән**- жазалану
- өксүз** жетім; ата-анасы болмаудың ер адам үшін 20 жасқа дейін, әйел адам үшін күйеуге шыққанға дейін заңи мәні бар. Осы мезгілде жасы толмаған жетімдер және олардың мұрасы сот ресми түрде заңмен бекіткен қамқоршының қорғауында және қамқорлығында болады
- өктәм** менмендік, тәкәшпарлық, мақтаныш, өктем
- өктәмлик** менменшілдік, өктемдік
- өктәмлән**- артық менменсіну, мақтану, өктемдік көрсету
- өлдүр**- өлтіру; **өлдүр**- белгили ерки **билә** қасақана өлтіру, өз еркімен өлтіру; **өлдүргән ханның**, **джүрүмүн издә**- сот арқылы өлтірген үшін құн талап ету; **өлдүргәй көнүсүн** қасақана өлтірген болса; **өлдүргәй сатамадан**, **кләмийин** кездейсоқта, абайсызда, тілемей өлтіргенде; **өлдүрсә ерки билә** егер өз еркімен (әдейі) өлтірсе
- өлдүрмәхлих** өлтіру (сот қарауының пәні, мәселесі); **өлдүрмәхлих сағыштан кләп** қасақана, әдейі өлтіру
- өлдүрүчи**, **өлдүрүчү** өлтіруші
- өлү** өлі; **өлүдән түрғүз**- өлгенді тірілту
- өлүм** өлім; **өлүм күнүнә дирә** өлім күніне дейін; **өлүмгә берилмәх** өлімге бұйыру, кесу
- өлүмлү** өлімге лайық, өлім жазасына лайық; **өлүмлүләрни тас ет**- өлімге лайықтыны өлтіру; **өлүмлү иш йа артыхсылых** өлімге байланысты іс, немесе қылмыс; **өлүмлү йазых** өлім құрығынан құтылмайтын күнә
- өлчөв** көлем, өлшем
- өсийәт**, **өсийәт** өсиет
- өтмәк йевучи (йевүчү)** асыранды, тәрбиеленуші
- өч** дау, бақытсыздық себебі; **өчтән** бәстесу; **өч билә** бәстесумен; **өч кир**- ақшаға бәстесу
- өчәш бол**- ашулану
- өчәш**- ашулану, ызалану, долдану, өштесу; **өчәшмәк**, **өчәшмәх** өштеспек, ашу, ыза, судьяның сезімін ашық көрсетіп, оған сенімсіздік тудырады
- П
- пахил бол**- қызғаншақ болу, күншілдік таныту
- пахиллик** қызғаншақтық
- пешә** кәсіп, кәсіпкерлік жұмыс; **пешәгә бер**- кәсіби оқуға беру; **пешәсин ишлә**- мамандық бойынша істеу
- пешәкәр** кәсіпкер
- пешәкәрлик**, **пешәкәрлых** пешәкорлық, мамандық, кәсіп, өнер, шеберлік
- пошұман**, **пошман** өкініш, опық жеу; **пошман бол**- өкіну
- пошманлыхка кел**- өкінішке келу
- пошманлыхка хайт**- өкіну
- пұсталых** бос дала, бос қалған жер
- С
- сабан** егістік; **сабан түзләри** егістік дала; **сабан түзү** егістік жер

- сағ да йахшы өгүт** сау және жақсы сабақ
сағыт сауыт, құрал, ыдыс
сағыт-саба қару-жарақ
сағыш ой; сағыш бол- ойлау, күдіктену; **сағышка түш-** күдіктену
сағыш- ойластыру, тыңдау, талқылау
садаха садақа
сала село
салачы шаруа; салачы төрәси шаруа құқықтары
сан сан
сатама оқиға, кездейсоқ жағдай, құқық субъектісінің еркіне байланысты емес себеп; **сатамадан өлдүр-** кездейсоқта өлтіру; **сатаманы кери ет-** сәтсіздіктің алдын алу, бетін қайтару
сатқан сатқан, сатушы, сатылған; **сатқан киши** сатушы кісі
сатмахлыx сату, сауда-саттық
сатын (сатүн) ал- сатып алу
сатынған динсиз хұл йа хараваш сатып алынған дінсіз құл немесе күң
сатыx сату
сахла- сақтау, тәрбиелеу, асырау, күту; **сахлагайлар аны аның өлүм күнүнә дирә** оны өлген күніне дейін күтулері керек
сахлавұчы, сахловұчы сақтаушы, қорғаушы
сахлама бер- сақтауға беру
сахт сақ, алды-артын байқайтын сачов егін, егіс; **сачов хышның йа әвәл баһарның** күздік егіс және жаздық (баһарлық) егіс
сәбәп себеп, негіз; **сәбәп бол-** себепші болу, қатысы болу; **сәбәпин бер-** біреудің қатысы болуын дәлелдеу
сезил- біліп алу, тергеу, белгілі болу, сезілу
- сөвүк (сүвүк) билә** сүйгендіктен
сөз сөз, кеңес; **сөз ишитмәс оғлан** сөз (тіл) тыңдамайтын бала; **сөзләриндән башха** сөздерінен басқа (келісімінсіз, рұқсатынсыз)
сөзләвүчи, сөзләвүчү сөйлеуші, сөз сөзлеуші
сөзлү пешәкәрлик сөз өнері
сөндүр- сөндіру
сонғу ерки кечәси дүнйадән өмірден кетер адамның соңғы еркі
соров сұрау, жауап алу; соров ет-жауап алу, сұрастыру
сохүрлүх соқырлық
сүв тийирмән су диірмені
сұхлан- сұқтану, керек ету, ықылас, тілек, қалау
сұхланч дүгүлләр еди тілек, ықылас білдірмеп еді
сұч, судж кінә
сына- сынау, зерттеу, тергеу
сыных киши кедейленген кісі
сыңар жолдас, сыңары, жақыны
сыр сахла- сыр сақтау
Т
табала кінәлау, табалау
тадж бер- тәжді (ханға) табыс ету
талан соғыстан олжа
талаш ет- таласу
талашлы иш талас туралы іс
тамға тамғалық (кедендік) алым
тамғачы тамғашы, кеденші, әуресарсаңға түскен
тамах тамақ, мойын, алқым; **тамахын хал-** дарға асу арқылы жазалау; **тамах үстүнә бар-** өлім жазасына байланысты; **тамахы билә өгүтлән-** өлім жазасына кесілу
тан- тану, мойындамау
таных күә; таныхлары болгай көнүлүк билә күәлар сенімді болсын; **таныхлар инамлары (көнүлүкләри)** күәлардың анықты-

- ғы, сенімділігі; **таных келтир-күә келтіру**
- таныхлат-** күәландыру; **таныхлаткай йахшы кишиләр билә, кимгә тийәр инанма** мұны сенімге лайық парасатты (адал) адамдардың көмегімен күәландырысын
- таныхлых** күәлік; **таныхлых 2 йа 3 йахшы кишиниң күчү бардыр 2 немесе 3 парасатты** кісілердің күәлігінің күші болар; **таныхлых бер-** күәлік жауап беру; **таныхлыхлары билә** күәландырулары арқылы; **таныхлых билә доводный ақиқат** (шындық) күәландыру арқылы; **таныхлых билә йеткир-** күәландыру (күәлік) арқылы дәлелдеу; **таныхлых битиги** күәлік хат; **таныхлых көнүлүк билә берилгән болгай** күәлік ақиқат болсын; **таныхлыхка келтир-** күәлік беруге алып келу; **таныхлыхы кечмәс** оның күәлігі жарамсыз; **таныхлыхны кери ұр-** күәлікті қабылдамау; **таныхлыхка көрә** күәлікке байланысты; **таныхлыхның моцу** күәліктің күші; **таныхлыхның охшашы** күәліктің бір түрі; **таныхлых охшашлы ұқсас** күәлік; **таныхлых тұт-** күәлікті ұстану; **таныхлыхын тұт-** біреудің күәлігін ұстану; **таныхлых үчүн** күәландыру үшін
- таңла-** таңдау, сайлау
- тап-** табу, алу
- таратұр** тонаушы, қарақшы
- тарбийат** мінез, мәні, жаратылысы
- тарлов дала; тарлов ичинә түздә** қырдағы далада
- тас бол-** жоғалу, жоқ болу, жоғалып кету, жойылу
- тас ет-** жоғалту
- тәрба** аула, сарай, ханның төңірегі
- тәрәзүләп айыр-** таразылап айыру, ақылға салу
- тв, тваган** арм. жыл санау, календарлық күн, дата
- Теңри Тәңрі; Теңри кендидир йарғұчы** Тәңрі өзі жарғұшы, судья; **Теңриниң, Оғлұ** Тәңрінің, Ұлы; **Теңри Оғлұн тапұнмаслар** олар Тәңри Ұлын табынбайды; **Теңри Оғлұ Тәңрі Ұлы; Теңри йолұна бер-** біреудің жанына садақа бер; **Теңридә еркли** Тәңрі өз еркі; **Теңридән да ары аталардан харғұшылыдырлар** Тәңридән және әулие аталардан қарғұс алғандар; **Теңриге инан-** Тәңриге сену; **Теңригә харшыдыр** бұл Тәңриге қарсы; **Теңригә ұтрұ** Тәңриге қарсы; **Теңригә ұтрұ йназант бол-** Тәңріні тыңда; **Теңригә йаман айт-** Тәңріні жамандау, сөгү; **Теңриниң, анты** Тәңрі атынан ант беру; **Теңриниң, бойрұхұ** Тәңрінің бұйрығы; өлім; **Теңриниң, бойрұхұ билә бүтүн сахла-** бүтіндей Тәңрінің бұйрығымен тәрбиелеу; **Теңриниң, бойрұхұндан** Тәңрінің бұйрығымен; **Теңриниң, ерки** Тәңрінің еркі; **Теңриниң, өчәшмәхи (өчәшмәки)** Тәңрінің қаһары; **Теңриниң, төрәләри** Тәңрі заңдары; **Теңриниң, төрәси** Тәңрінің төресі, соты; **Теңриниң, йарғұсұ** Тәңрінің соты; **Теңриниң, йарғұсұна барыштырұчы** **Теңриниң, Тәңрі** соты алдында бітістіруші, мәмлелестіруші хорхұсұ жаман қорқыныш
- Теңрилиқ** Тәңрілік
- телир-** ақылдан ауысу, есалаңдық, телірген
- темир** темір

темирчи темірші, темір ұстасы
темирчилик теміршілік іс
тепрән- қимылдау, қозғалу, пайда болу; **тепрәнди есимизгә бұ иш** есімізге осы ой пайда түсті
тергә- зерттеу, тергеу
тергәмәк, тергәмәх тергеу
тергөв бол- тергеулі болу, сотты болу
тесля балташы, ағаш шебері
теслялик, теслялық ағаш ұсталық ісі
тешәрлик балташылық іс
тийди аның кибиқ йеринә ол сол жеріне тиді
тийирмән йалга тұт- диірменді жалға ұстау
тилсиз тілсіз, сақау
тирил- өмір сүру
тирлик 1. өмір, тірлік; **тирлик ет-** өмір сүру, тірлік ету; 2. мүлік, тірлік
тоғған биткәнләр туып-өскендер, түпкілікті тұрғындар, нақты соттың қарауына жататындар
тоғма хардаш туған бауыр, туған қарындас
тоғрұ адал, шыншыл, туралық;
тоғрұ төрә әділ сот, судья, тура би
тоғрұлұх, тоғұлұх әділдік, туралық
тон-опрах киім
топрах билә ишләмәк жер жұмысын істеу, егін шаруашылығымен шұғылдану
тохтаған адәмиләр билә таных-лыхта сенімді адамдардың күәлігімен тоқтау, дәлелдеу
тохтатқан белгіленген, анықталған
төв- ұру, сабау, соғу
төз- шыдау, төзу; **төзгәй ол ұғрұ төрә өтләш** ол ұры сот тағайындаған жазаға төзсін, шыдасын
төзүмлү төзімді

төзүмлүк төзім
төлөв төлеу, орнын толтыру; **төлөв ет-** қарызды төлеу, төлеу; **Теңриден алғай төлөвүн** төлеуін Тәңриден алсын
төрә 1. заң, құқықтық норма, талап, жағдай; **төрәдән** заң бойынша; **төрәләр айтырлар** заңдарда айтылар; **төрә билә** заң бойынша; **төрә билә ант бер-** заң бойынша ант беру; **төрә билә бүйұрыыйрбиз (бүйұрұрбиз)** заңмен бұйырамыз; **төрәсидир** заң бойынша болу; **төрә билә хойған** заңмен белгіленген, қойылған; **төрә билә үч ет-** заң бойынша шешу; **төрә битик** жазба заң; **төрәләр битики** заңдар жинағы; **төрә битикинің аччы-** чы заң жинағына кіріспе, алғы сөз; **төрә бүйұрұйұр (бүйұрыыйр)** заң бұйырады; **төрә көргүзийир (көргүзүйұр)** заң көрсетеді; **төрәнің күчү билә берилгәй аңар** оған заңның күшімен беріледі; **төрәләри ханларның** хандар туралы заңдар; **төрәгә харшы йаңыл-** заңға қарсы қылмыс жасау; **төрә сахла-** заңды сақтау, қолдану, қорғау; **төрә сахловүчү (сахлавүчы)** заңды қорғаушы; **төрәләр да тохталмахлар, тохтатмахлых** заңдар және ережелер, қаулылар; **төрәләри да тохтатмахлары** королларның да княжатарның, корольдар мен ұлы княздардың заңдары, қаулылары; **төрә ұ ганұнк** заңдар және канондар; **төрә йанына** заң бойынша. 2. құқықтық нормалардың жүйесі; **төрәләр билә ерменинің байлы тигүл** армяндардың заңдарымен байланысты емес; **төрәләри ермениләр-**

ниң армяндардың заңдары, армян құқығы; **төрәләргә көрә кирмәгә да йүрүтмәгә бил-** сот ісін бастаудың және жүргізудің тәртібін білу; **төрәси йохтүр** олардың соты жоқ; **Ески Төрә Ески Заң, Ески Өсиет.** 3. жеке және заңи тұлғалардың құқығы, құқықтары, бостандықтары, жеңілдіктері, соның ішінде меншік, иелену, т. б. құқықтары; **төрәләри салачыларның** шаруалардың құқықтары; **төрәси ванкларның** монастырлардың құқықтары; **төрә тас ет-** құқықтан айырылу; 4. сот, мекеме, инстанция, саты (соттың); **төрә алнына келтир-** сот алдына келтіру; **төрәни өгүтләмәх керәк шағаватсыз, аймамынча** сот оны аямай, қатаң жазалауы керек; **төрә билә бaxылгандыр** бұ іш бұл істі сот қараған; **төрәгә бар-** сотқа бару; **төрәни һөрмәтләмә-** сотты құрметтемеу; **төрәгә кел-** сотқа келу; **төрәдән ханга ал-** сот үстінен ханға шағым беру; **төрәниң мочұ да мөһүрү тибинә** төренің әмірімен және мөрімен; **төрәниң тапканы билә** соттың шешімімен; **төрәгә түр-** сот алдына бару; **төрәгә үтрү бол-** сотқа қарсыласу; **төрәгә үндә-** сотқа шақыру; **төрәгә үндәлгән киши** сотқа шақырылған адам, кісі; **төрәгә үндәт-** сотқа шақыруды талап ету; **төрәниң йырахлығы билә** соттың жырақтығына (алыстығына) байланысты; 5. соттың құрамы; **төрә олтүрғүз-** сотты отырғызу, сот мәжілісін ашу; **төрә таңлангандыр Теңридән да адәмиләрдән** сотты Тәңрі және адамдар таңдаған;

6. әділ сот, сот ісін жүргізу, сот тәжірибесі; **төрә билә издә-** сот арқылы жауап беру; **төрәни джәһт билә тергәмәх керәк** сот тергеуін өте ұқышты жүргізу керек; **төрә ет-** соттау, сотты жүргізу; **төрәләрин ет-** өз сотын жүргізу; **төрә иши** сот ісі; **төрә ишимидир, йохесә (йохса) йох** сот ісі ме әлде жоқ па; **төрә билә түгәллә-** сот арқылы шешу; **төрәни кимгә сымарламах (сымарламак)** сотты кімге тапсыру; **төрә өтләш төз-** сотқа (ісіне) шыдау, төзу; **төрә сатын (сатүн)** ал- сотты сатып алу; **төрә тұт-** сот жалдау, ұстау, тұту; **төрә түгәлләнир** сот түгелдер, шешер; **төрәләрниң йолү** төрелік жөні, жолы, сот жүргізу тәртібі; 6. заңи жауаптылық; **төрәгә тарт-** сотқа тарту; 7. юрисдикция, сот жүргізу құқығы; **төрәси ермениниң** армяндардың сот жүргізу құқығы; **төрәдә олтүр-** юрисдикцияда болу **төрәлән-** сотта қаралу; **ол төрәдә төрәләнмах керәк төрәси** сол сотта осы іс бойынша сот ісін жүргізу керек **төрәләш-** өзара соттасу **төрәсиз** заңсыз, заңсыздық **төрәчи** судья; **төрәчиләрниң келиши** судьялардың кірісі, пайдасы; **төрәчини һеч көр-** судьяны қорлау **тұвар хара** мал, жануар; **тұвар хара мүнүзлү** мүйізді мал **тұл жесір, тұл, тұл әйел** **түмлүх бермә йазықларга бошатлыx** үчүн күнәләрін кешіру үшін садақа беру **түрғүз-** түрғызу, алдына әкелу; **түрғүзгай** ермени төрәсиниң

- алнына** армян сотының алдына әкелінсін
- тұснах** кепіл; **тұснах** кепіл бергізу; **тұснах хойган (хойұчы)** кепіл беруші, қоюшы; **тұснахны тұтұчы** кепілді ұстаушы
- тұснахсыз** кепілсіз; **тұснахсыз борч** кепілсіз борыш, қарыз; **тұснахсыз борчлұ** кепіл қалдырмаған қарыздар, борышқор
- тұтұл**- ұстану, сақталу
- тұтұн** міндеттену
- тұтұнмах** міндеттеме, уәде, серт
- тұтов** иелік, феодалдың жері
- түгәл** түгел, толық, жетілген, толған; **түгәл адам** адам болып қалған (ананың құрсағында); **түгәл баш** адам басының толық құны; **түгәл билмәгән** надан, білімі жеткіліксіз; **түгәл бүтүн киши** жасы толған кісі. Төре бітігі жасы толудың үш дәрежесін айырады: 12 жастан баланы өлтірген үшін толық құн төленеді; 15 жастан бала жігіт заңи жауаптылыққа тартылады; 20 жастан ер адам мүліктік дербестік алады, және әскерге бара алады; 25 жастан ер адам толық кұә, судья және поп бола алады; **түгәл таныхлыx** жеткілікті кұәлік; **түгәл йаратылған адәми** жетіліп жаратылған адам
- түгәллик** толықтық, жетілгендік; **түгәллики ишнинің** істің түгел анықтығы, серттің (уәденің) анықтығы
- түгәллән**- түгелдену, орындалу, біту; **түгәлләнмийин йарғұ билә** сот аяқталғанша
- түз** дала, түз; **түздә битиш** даладағы егістік
- түш**- құлау, істен ұтылу, құқықтан айырылу, істі ұтқызу; **түшәр ишиндә** ісін ұтқызып отыр
- түшүнгән** кедейленген, жарлы болған; **түшүнгән борчлұ** кедей болған қарыздар, борышты
- тый**- тью, басу, жөнге келтіру
- тынчсызлыx**, **тынсызлыx** ауру, өмірге қауіпті, сырқат
- Ұ**
- ұзұн** ес дана, болжағыш, көреген
- ұздат**- бас тарту, біреуден алынған жылжымайтын мүлікке меншік құқығынан бас тарту, безу
- ұйалт**- ұялту
- ұйат тарт**- ұятқа қалу
- ұлұ** үлкен, ұлы; **ұлұ бий** ұлы би, князь; **ұлұ көктән** ұлы ағалардан; **ұлұ көнүлүк билә** ұлы әділдікпен; **ұлұ күчлү бийләр** ұлы күшті, құдіретті билер, князьдар; **ұлұ оғлұ** үлкен баласы; **ұлұ ұ кичи төрә** ұлы және кіші құқық; **ұлұ йаңылмақы болмаса ханга** егер оның жағынан ханға қарсы зор қылмысы болмаса
- ұлұкүн** ұлы күн, мереке
- ұлұлұқ**, **ұлұлұх** мөлшер, көлем, сан
- ұлұс** ел, ұлыс
- ұла**- аңду, аңдып жүру
- үнұтұчұ** ұмытшақ, ұмытатын
- ұрұх**, **ұрұғ** ұрпақ, жұрағат; **ұрұғкөк** ұрпақтар, мұрагерлер, туыстар; **ұрұғұ** оның туысқаны
- ұрұш** ұрыс, төбелес, соғыс
- ұрұшчы** ұрысушы, төбелесуші, мөңкігіш, сүзеген
- ұс** ақыл, сана, ес
- ұслұ** ақылды, байсалды, даналық
- ұста** ұста; **ұстага йа пешәгә бар**- үйрету үшін ұстаға немесе қол өнершіге бару
- ұстава** ереже, заң, қағида
- ұсталыx ет**- ұста болу
- ұстат сөзләри** қулық сөздер
- ұстатлыx да һиллә** қулық және жауыздық

- ұт**- ұту; **ұтқан киши** ұтқан кісі; **ұтмага йа тас етмәгә ишләрин** оның ісін ұту немесе ұтқызу
ұтрұ болмамахлыx талап қойғызбау
ұттұр- ұтылу
ұттұрған киши ұтылған кісі
ұч қорытынды, тұжырым, шешім;
ұч ет- істі бітіру, аяқтау, шешім қабылдау; **ұчқа кел**- қорытынды шығару
ұчмах жұмах, бейіш
- Ү**
- үврән**- үйрену
үләш бөлісу, өзара бөлу
үләшинмәх бөлу
үлүш үлісі, жарна
үлүшсүз бол- үліссіз қалу
үндә- шақыру, үндеу, ұран тастау, арыздану; **үндәгән киши** арыз беруші, арыз берген кісі; **үндәгән** шақырылған
үндәл- шақырылушы болу; **үндәлгән** шақырылған, айыпталушы, жауапкер; **үндәлгән бол**- шақырылатын, айыпталушы болу; **үндәлгән йан** айыпталған жақ, тарап, жауапкер
үндәмәх шақыру
үр- үрлеу
- Ф**
- фриштә** періште
- Х**
- хабах** қақпа, дарбаза; **хабах чыхарысына шәһәрнің** қала қақпасының, сыртында, қаланың, сыртындағы (шетіндегі) елді мекен
Хағанлыx Қағандық, Византия империясы
хазна қазна, қойма, көмбе
хазнадар қазнашы
хайтармахлыx айналдыру (дінге)
хайтып қайтп, қайтадан
- хал**- қалу; **халғанлар** қалған, мұралық мүлік
хала қорған, бекініс; **хала төрәси** бекініс соты; **хала йап**- (йаса-) бекініс, сарай салу
халаба тәртіпсіздік, жөнсіздік, ыбырсу, әбігер, абыржу
халдыр- қалдыру
халп жарамсыз, сапасыз; **халп хұмаш** жарамсыз, сапасы кем тауар; **халп ишләрни** кимесәгә **харшы ет**- біреуге қарсы жалған (жасанды) іс қозғау
хан I қан; **хан баһасы** қан құны, бас бағасы; **хан баһасының** **джүрүмү** өлтірген үшін құн (төлем)
хан II хан, патша, король; **ханга алма бүйрүхүндан төрәсиниң** ермениниң армян сотынан ханға шағым арыз беру; **ханның бойрүхы билә** ханның бұйрығымен, рұқсатымен; **ханның бойрүхүндан** ханның рұқсатынсыз; **ханның комаралары** ханның кедені; **ханның столұна кимсә олтұрмагай ашқа** ханның дастарханына ауқаттануға ешкімнің отыруына болмайды; **ханның тәрбасы** хан сарайы, ханның маңындағылар
ханичә ханша
ханлы қанды; **ханлы иш** қан төгілу туралы, қанды төбелес туралы іс; қылмыстық іс
ханлыx мемлекет, патшалық, хандық билік; **ханлыxка ал**- мемлекет пайдасына тәркілеу; **ханлыxка ал**- ханға шағым беру; **ханлыx державалары** хан иеліктері; **ханлыx ет**- хан билігін жүргізу, хандық ету; **ханлыx иш** мемлекеттік іс; **ханлыx иштә бол**- мемлекеттік қызметін атқаруда болу; **ханлыx хазна** мем-

- лекеттік қазна, хан қазнасы; **ханлыктан хойұлған** мемлекет орнатқан, белгілеген; **ханлыкта олтұрғұз**- хандыққа, таққа отырғызу; **ханлы олтұрғұчу** хан тағы; **ханлыхымызның подканцлерийи** мемлекетіміздің, канцлерінің, орынбасары; **ханлых тонлар кий**- хан киімін киіп жүру; **ханлыхның төрәси** хан соты; **ханлыхны тұт**- хандықты, мемлекетті басқару; **ханлых ұлұс** хандық (мемлекет мағынасында); **ханлыхта йаткан мүлк йа йер** мемлекеттегі (елдегі) мүлік немесе жер
- хара қара**; **хара ел** қара халық, тобыр, жай халық, құл-құтан
- хараваш күң**, қызметші әйел, кіріптар, еріксіз әйел
- харавашлых күңнің**, еріксіз әйелдің жағдайы
- харадж** алым-салық
- хараңғұлұх** қараңғылық, түнек, білімсіздік, көргенсіздік; **хараңғұлұх оғұлұ** түнек баласы
- харахчы** қарақшы, тонаушы
- харахчылык** қарақшылық, тонау
- харғамақ**, **харғамах** қарғыс, ләғнаттау
- харғышлы** қарғысқа ұшыраған; **харғышлы орнұна тұтұл**- қарғыс атқан, қарғыс алған деп саналу
- хардаш** бауыр, апа, қарындас, туысқан; **хардашлары да йүвұхлары** туысқандары және жақындары; **хардаш Теңри билә** Тәңрі алдында туыстар
- хардж** шығын; **харджга** тамақтануға, азықтануға
- харджлых** шығын (азықтануға); **харджлых берил**- күтуге, тамақтануға беру
- харт** қарт, ру басшысы, аға; **хартлар алнына** қарттар алдында; **хартлары кермәннің** қала ағалары
- хаста** ауру
- хатұлұх** әйелдің жағдайы, әйелдікке арналған
- хатын**, **хатұн** әйел, әйелі; **хатын киши** әйел жынысты тұлға, әйел кісі; **хатын кишинің таныхлыхы** әйел кісінің кұәлігі; **хатын хараваш** қызметші әйел
- хах**- **акча** ақша соғу
- хач** крест
- ходжа** бай, ауқатты адам; **ходжаға йүз көр**- байға бетінді бұру, мойынсұну
- хойчы** қойшы
- хол** қол; **холга ал**- қолға алу; **холга түш**- қолға, тұтқынға түсу; **хол ұзатучы** сахалына **хартның** қарттың, сақалына қол жұмсаушы; **хол тийирмән** қол диірмені, диірмен тасы
- холтха ет**- қолқа ету, сұрау, жалбарыну, дұға ету
- холтхачы** сұраушы, қолқа етуші
- хонах** қонақ, шет ел көпесі; **хонах өвләри** қонақ үйлері, жатақхана, керуен сарай
- хоншү** көрші
- хоншүлұх** көршілер, құқық тұлғасының (субъектісінің) айналасындағылар
- хорх** қорқу, қорқыныш, үрей, қауып-қатер; **хорхү тибинә да бұйұрганына Теңрінің** Тәңрінің қайып-қатерінен және бұйрығынан қорқу
- хорхүлү** қорқынышты; **хорхүлү ант** қорқынышты, қауіпті ант; **хорхүлү көрүн**- қорқынышты көріну

хорхүсүз, хорхүсыз қорықпайтын;
хорхүсыз ант қауіпсіз ант, қор-
қпай беретін ант
хұл құл, қызметші
хұллұх, хұлұх қызмет, қызметші-
нің, құлдың, кіріптардың жағ-
дайы, еңбегі
хұлхұтан қызметі, құл-құтан
хұмаш тауар
хұтхар- құтқару, азат ету
хұтхарұчы, хұтхарұчү құтқарушы,
азат етуші
хұц арм. үйсіздердің үйі
хыз қыз бала, қыз, бойжеткен қыз
абыройы бойында болуы, күйе-
уге шықпаған әйел; **хыз оғлан**
қыз бала; **хыз хардаш** қарындас
хыйынлы азапты, қиналу; **хыйын-**
лы сағыш күдікпен қиналу
хылынмах, хылынмак әрекет, қи-
мыл
хылых мінез, қылық, тәсіл, құлық,
әдет-ғұрып; **хылых билә тон-**
ларны кий- киімді қалыптан
тыс кию
хылыхлы әдепті, белгілі әдет-
ғұрып иесі, қылықты
хысха ет- қыспақтау, мұқтаждық
көрсету

Һ

һаким дәрігер, емші; **һаким баһа-**
сы емдеу бағасы
һакимлик емдеу
һалиги нағыз, қазіргі
һарсыз арсыз
һафта апта
һеч түк емес
һөрмәтли қадірлі, парасатты, құр-
метті; **һөрмәтли хатын** өнегелі,
парасатты, құрметті әйел; **һөр-**
мәтли адәмилар құрметті адам-
дар
һөрмәтсиз арсыз; **һөрмәтсиз** атал-
арсыз деп жариялау; **һөрмәтсиз**
болмах керәк да төрәсиз ай-

тылған арсыз және заң бұзушы
деп жариялануы қажет
һөрмәтсизлик масқаралық, ар-
сыздық; **һөрмәтсизлик төрәчи-**
ниң судьяның арсыздығы
һөрмәт құрмет, ар, абырой, ізет,
намыс; **һөрмәт йарғұсү** ар соты;
һөрмәтинә айб бер- біреудің,
намысына тию, қорлау; **һөрмә-**
тиндән түшүр- ардан айыру,
арсыздығын дәлелдеу
һөрмәтләмә- құрметтемеу

Ч

чанах-айах ыдыс-аяқ, шыны-аяқ
чарәли төрә қабілетті, жүзеге асы-
ратын заң, шаралы заң
чарәсиз төрә қабілетсіз, жүзеге
асыруға болмайтын, қолдануға
болмайтын заң, шарасыз заң
чახыр сахла- шарап сақтау
чახырт- пристав арқылы шақыр-
ту
чашұт барлаушы, жансыз
черүв әскер, соғыс; **черүв ет-** соғы-
су; **черүв йарағлары** қару-жа-
рақ, әскери қару-жарақ
черүвчи әскери басшы
черүвчилик соғыс ісі, әскери қыз-
мет, соғыс әрекеті, соғыс науқа-
ны
четән қоршау, шарбақ
чүһүт еврей
чығыш 1. көктеу, егіс, егістік; 2.
пайда бөлу, салық, алым; **чы-**
ғыш ханлыхның мемлекет пай-
дасына бөлу, мемлекеттік са-
лық, алым

Ш

шағават салават, қайырымдылық
шағаватлы қайырымды
шәгерт шәкірт
шәһәр қала, шаһар; **шәһәрдә** бек-
ли бекіністі қалада; **шәһәрниң**
төрәси қала соты